

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГАНЧУРОВ ЮРІЙ СЕМЕНОВИЧ

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ  
ВІДНОСИН В УКРАЇНІ /друга половина 50-х - перша  
половина 60-х рр./

спеціальність: 07.00.01 -

Історія громадських рухів і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата історичних наук

Київ - 1993

ЛНБ України ім.В.Стефаніка



00802808 (Q)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГАНТУРОВ ЮРІЙ СЕМЕНОВИЧ

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ  
ВІДНОСИН В УКРАЇНІ /друга половина 50-х - перша  
половина 60-х рр./

спеціальність: С7.00.01 -

Історія громадських рухів і політичних партій

А В Т О Р Е З Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата історичних наук

Київ - 1993

AB 28.420

Дисертацією в рукопис.

Дисертаційна робота виконана у відділі теорії та історії національних відносин Інституту національних відносин і політології АН України.

Науковий керівник - доктор історичних наук,  
професор Варшавчик М.Я.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,  
професор Замлинський В.О.  
  
кандидат історичних наук,  
доцент Шаповал Ю.І.

Провідна організація - Інститут історії України  
АН України

Захист відбудеться "26" листопада 1993 р. о 15 год.  
на засіданні спеціалізованої ради Д 068.18.05 в Київському  
університеті імені Тараса Шевченка /252601, м.Київ, вул.Воло-  
димирська, 60, ауд.349/. З дисертацією можна ознайомитися в  
науковій бібліотеці Київського університету /вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "25" листопада 1993 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої ради  
доктор історичних наук,  
професор

Горбань Ю.А.

Актуальність теми. В умовах всебічного зміцнення державності України, формування цивілізованого демократичного суспільства не втрачає актуальності проблема неупередженого вивчення історичного досвіду існування України в складі радянської імперії. Адже це ціла епоха життя народу, яка мала свої періоди, що відрізнялися, зокрема, певними особливостями суспільних відносин, тобто помітними змінами політичних режимів в рамках єдиної тоталітарної системи. Тому вбачається доцільним зважене без кон'юктурних, однобічних оцінок вивчення сутності суспільних відносин в Україні, зокрема у другій половині 50-х - першій половині 60-х рр. Саме в цей період було зроблено спроби реформувати знесилене в добу сталінізму суспільство в бік лібералізації політичного режиму. Це відповідним чином позначилося на змісті суспільних відносин в Україні. Відомо, що розробка будь-якої історичної проблеми передбачає не тільки залучення нових джерел /це, власне, екстенсивний шлях розвитку науки/, а й вдосконалення методів інтенсифікації їх інформативної віддачі. До джерел в цілому добре відомих належить періодична преса, але саме сучасні підходи до вивчення газетних публікацій відкривають можливості їх нового прочитання і використання.

Об'єктом вивчення в дисертації стала періодика України другої половини 50-х - першої половини 60-х рр. Важливо, що методика її дослідження, отримані результати відповідають сучасним завданням історичної науки в Україні.

Стан наукової розробки теми. Літературу, в якій відбилися певні аспекти проблеми, що досліджується, можна умовно поділити на кілька груп. В опрацюванні теми велику допомогу надають видання, в яких переосмислюється політична історія України, вводяться до наукового обігу факти, котрі донедавна замовчувалися

радянською історіографією, робляться спроби об'єктивно оцінити історичний досвід існування України в умовах панування радянської тоталітарної системи. Характерно, що період хрущовської "відлиги" дістав у цих працях досить широке висвітлення. Ця тема розкривається не лише в узагальнюючих історичних виданнях<sup>1</sup>, а й публікаціях з історичної персоналістики<sup>2</sup>. Окрему групу досліджень, які слугували розробці теми дисертації, становлять праці з питань вивчення й використання масових джерел, передусім газетної періодики. Цій проблемі присвячена спеціальна література, в якій преса аналізується як оповідне, масове джерело, висвітлюються її типологічні особливості<sup>3</sup>, а також видання, що розкривають методику дослідження

<sup>1</sup> Субтельний О. Україна. Історія. - К.: Либідь, 1991. - 512 с.; Історія України / Л.Г.Мельник, В.Ф.Верстюк, М.Ф.Демченко та ін. - К.: Либідь, 1992. - 464 с.; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів: Вид-во наук. тов-ва ім.Тараса Шевченка, 1992. - 230 с.; Баран В.К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953-1985 рр. - Львів: МІ "Свобода", 1992. - 122 с. та ін.

<sup>2</sup> Никита Сергеевич Хрущев. Страницы политической биографии. - М.: Политиздат, 1989. - 367 с.; Пономарев А.Н. Н.С.Хрущев: путь к лидерству. - М.: Знание, 1990. - 64 с.; Шаповал Ю.І. Хрущов на Україні. - К.: Знання, 1990. - 48 с. та ін.

<sup>3</sup> Борщевский В.Я. Источниковедение истории СССР. - К.: Вища школа, 1985. - Разд.: Периодическая печать. - С. 163-183; Источники по истории УССР / В.А.Замлинский /рук.авт.кол. Л.А.Беренштейн, А.В.Долинский и др./ - К.: Вища школа, 1986. - Разд.: Партийная и советская печать. - С.161-170; Джерелознавство історії Української РСР / В.М.Довгоспол, М.А.Литвиненко, Р.Д.Лях. - К.: Вища школа, 1986. - Розд. У: Радянська преса. - С. 214-223 та ін.

газетних матеріалів як на рівні традиційно-описових прийомів, так і застосування кількісних методів аналізу публікацій.<sup>1</sup>

Цей масив літератури відбивав більш широкий процес розвитку, пошуку нових методів опрацювання масових джерел, до яких з повним правом відносять і газетні матеріали. Поступово фахова історіографія збагатилася працями, в яких доводилася не лише доцільність, а й необхідність використання кліометричних методів в історичних дослідженнях. Особливо помітний внесок у розробку цієї проблеми зробила наукова школа І.Д.Ковальченка.<sup>2</sup> В Україні певною мірою цією проблематикою займаються Л.І. Буряк,<sup>3</sup> В.П.Коцур,<sup>4</sup> які вивчали газетну періодику, спираючись на сучасну практику опрацювання масових джерел.

<sup>1</sup> Дергачева Л.Д. Периодическая печать как массовый источник // Массовые источники по истории советского рабочего класса. - М.: МГУ, 1982. - С. 150-161; Вородкин Л.И., Соколов А.К., Историки и изучение социальных процессов: об использовании массовых источников и количественных методов их анализа в новейшей зарубежной историографии // История СССР. - 1983. - № 1. - С. 178-194; Варшавчик М.А. Источниковедение истории КПСС. - М.: Высшая школа, 1989. - 224 с. та ін.

<sup>2</sup> Ковальченко И. О моделировании исторических явлений и процессов // Вопросы истории. - 1978. - № 8. - С. 72-94; Количественные методы в исторических исследованиях / Под. ред. И.Д.Ковальченко. - М.: Высшая школа, 1984. - 384 с.; Славко Т.И. Математико-статистические методы в исторических исследованиях. - М.: Наука, 1981. - 158 с. та ін.

<sup>3</sup> Буряк Л.И. Печать как источник изучения патриотического воспитания советских людей в годы Великой Отечественной войны / методика количественного анализа // Научные труды по истории КПСС: Респ. межвед. сб., 1985, вып. 135. - С. 99-106.

<sup>4</sup> Коцур В.П. Преса на початку 20-х рр. // Укр. іст. журн. - 1990. - № 10. - С. 46-54.

Підвищена увага до кліометричних методів пояснюється тим, що, по-перше, чисто описові прийоми не забезпечують узагальненої характеристики об'єктів, що досліджуються, не дають переконливих даних про закономірності їх функціонування й розвитку. По-друге, такі прийоми, виявляючи ті чи інші ознаки об'єктів, не розкривають їхню внутрішню функціональну залежність. По-третє, вони не дозволяють визначити питому вагу досліджуваних об'єктів у загальному масиві явищ. Водночас було б помилковим однозначно заперечувати доцільність використання описових методів при аналізі будь-яких матеріалів, зокрема преси, оскільки вони дозволяють отримати деталізовані факти, виявити важливі аспекти явищ суспільного життя, без них в цілому неможливе ідіографічне, індивідуалізуюче вивчення історичних подій, процесів.

Поданий у дисертації історіографічний огляд дозволяє зробити висновок, що при наявності досить великої кількості видань, які висвітлюють проблеми прикладного джерелознавства, історіографія ще не має праць, в яких аналізується газетна публіцистика як джерело вивчення політичних, соціальних, економічних, духовних відносин, зокрема в Україні у зазначений період.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб за допомогою сучасних джерелознавчих методів розкрити інформативний потенціал періодичної преси для вивчення змін, які відбулися в суспільних процесах в Україні в зазначений період, показати, що саме сучасні методи дозволяють видобути з республіканської преси, при всій її ідеологічній ангажованості, значний обсяг об'єктивної джерельної інформації.

Ця мета дослідження конкретизується в таких завданнях:

- дати узагальнену джерелознавчу характеристику періодичної преси України 1956-1964 рр. за її типологічними ознаками;

- окреслити основні жанрові риси публікацій республіканської періодики;

- застосувати й певною мірою вдосконалити методику використання кількісних методів дослідження, зокрема кореляційного і контент-аналізу, до матеріалів преси;

- показати, як відбилися у тогочасній пресі основні риси суспільних процесів в Україні періоду "відлиги", розкрити їх якісно-кількісні характеристики на рівні газетного джерела;

- на підставі отриманих результатів сформулювати деякі практичні рекомендації щодо поліпшення методики дослідження преси, підвищення її інформативної віддачі як одного із найбільш уживаних масових джерел.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній вивчається комплекс питань, які у такому проблемному напрямі і хронологічних межах ще не висвітлювалися. Вперше простежено відбиття в газетних публікаціях змісту суспільних відносин в Україні у той час. У роботі широко застосовані кількісні методи вивчення матеріалів газетної періодики, що може стати певним внеском у практику кліометричних досліджень публіцистичних матеріалів. Отримані в результаті аналітичної і синтетичної критики газетних джерел дані поглиблюють розуміння основних аспектів суспільних відносин в Україні у зазначений період.

Практична цінність дисертації полягає в тому, що як методика, так і висновки, зроблені в процесі вивчення матеріалів преси України 1956-1964 рр., можуть бути використані в історичних працях, які висвітлюють історію суспільних відносин в Україні.

Вважається доцільним враховувати результати дослідження при розробці спецкурсів для студентів історичних факультетів університетів, педінститутів з методики кількісного аналізу масових джерел, підготовці відповідних навчальних посібників. З огляду на

важливість перекладу російськомовних підручників, навчальних посібників, а також підготовки нових видань з питань джерелознавства українською мовою авторські варіанти перекладу можуть бути використані в процесі цієї роботи.

Джерельну базу дослідження складають передусім республіканські центральні, обласні, районні, багатотиражні газети, котрі видавалися в Україні в період, що вивчається. Також використані матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Архівні матеріали використовувалися головним чином для характеристики умов, в яких створювалися й функціонували основні /газетні/ джерела.

Апробація роботи. Основні результати дослідження дисертант виклав на наукових конференціях "Шляхи до цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують", "Українська державність: історія і сучасність", висвітлив у ряді наукових публікацій.

Тема, спосіб її висвітлення, комплекс питань, що розв'язував автор у процесі дослідження, визначили структуру дисертації, яка складається із вступу, п'яти розділів, заключення, списку джерел та використаної літератури.

У першому розділі "Преса як джерело. Методика дослідження" розкриваються основні риси преси як оповідного масового джерела. Дано характеристику аналітичних і синтетичних жанрів періодики, що різняться не лише певними мовностилістичними засобами, а й переважанням різних шарів інформації. Вивчення споріднених явищ й процесів на різних рівнях публіцистичних жанрів дозволило виявити внутрішній взаємозв'язок між первинною й вторинною інформацією, що міститься в джерелах. Розв'язання цього завдання за-

безпечує порівняльна типовість, однорідність та повторюваність інформації. При застосуванні кліометричних методів дослідження визначення кількісної міри якісних ознак суспільних відносин в Україні у зазначений період зумовило необхідність використання спеціального методу формалізації таких ознак. Цей метод дістав назву контент-аналізу, який є особливо ефективним при опрацюванні матеріалів преси. Незважаючи на досить поширене використання контент-аналізу, в джерелознавчій практиці ще не сформувалося усталене визначення цього поняття, що мало б охоплювати його найсуттєвіші риси та функціональні ознаки. Л.Д.Дергачова, посилаючись на методичні розробки новосибірських фахівців у галузі соціології, розглядає контекст-аналіз "як метод формалізованого спостереження і статистичних процедур при аналізі масових сукупностей текстів"<sup>1</sup>. Використання кореляційного методу дало можливість виявити ступінь лінійної залежності між авторами і жанрами певних публікацій. Результати статистичної обробки отриманих результатів дозволили виявити рівень, особливості відбиття республіканською пресою сутності суспільних відносин в Україні у зазначений період у політичній, соціальній, економічній і духовній сферах, що стало предметом спеціального дослідження у наступних розділах дисертації.

У другому розділі "Преса як джерело вивчення політичних змін в зв'язку з викриттям культу особи" робиться висновок, що тогочасна українська періодика відбила неоднозначність, а то й суперечливість оцінок особи та дій Сталіна. Про це свідчать відповідні розрахунки, зроблені при використанні експертних оцінок для визначення співвідношення і питомої ваги негативних і позитивних

<sup>1</sup> Дергачева Л.Д. Периодическая печать как массовый источник. - С. 139.

суджень про диктатора, які відповідно становлять в середньому на одну публікацію у 1956 р. - 2 і 3, у 1961 р. - 2 і 0. На відміну від публікації антисталінського спрямування другої половини 50-х р. матеріали, що з'явилися в українській пресі на початку 60-х р., були більш гострими як за формулюваннями, так і за глибиною тематичних узагальнень. Характерно, що авторами таких публікацій виступали в основному науковці / 83% / на рівні статей / 92% /. За підрахунками дисертанта, ці дві ознаки: авторський склад / науковці / і жанр публікації / статті / мають прямий кореляційний зв'язок. Перша ознака є результативною, друга - факторною перемінною, оскільки офіційна думка знаходила своє коментування переважно в статтях, а як їх автори залучалися передусім науковці, а не партійні функціонери і навіть публіцисти.

Характерно, що у тогочасній періодиці помітним засобом зв'язування Сталіна стало всіляке піднесення ролі Леніна, аж до обожнювання його постаті, надання їй надлюдських, містичних рис. Особливо багато подібної інформації припадає на кінець 1959 р. - початок 1960 р., коли активізувалася підготовка до відзначення 90-річчя від дня його народження. Під тематичними рубриками уміщувалися різноманітні за жанром матеріали: за фізичним обсягом переважно статті - 74%, а за кількістю / частотністю публікацій / спогади й кореспонденції - 82%.

Майже не відбився в українській періодиці процес реабілітації жертв сталінського терору. Отримані дисертантом дані, що систематизовані в таблиці "Висвітлення в республіканській пресі 1956-1964 рр. процесу реабілітації жертв сталінізму", розкривають рівень кількісного представництва публікацій, що в тій чи іншій мірі торкалися питань реабілітації як в аналітичних, так і синтетичних жанрах української періодики зазначеного періоду. В цілому їхня питома вага в загальному масиві матеріалів була незнач-

ною – менше 1%, лише в 1961–1964 рр. у жанрі "нарис" вона підвищилася до 2%. Переважно це були матеріали про окремих керівників, зокрема Я.Б.Гамарника, В.П.Затонського, Є.І.Квірінга, П.П.Постишева та ін. На думку дисертанта, це є примітним фактом, оскільки він відображає прийняту тоді політику в галузі реабілітації: робити це без "зайвої" гласності, тобто дозувати цю гласність так, щоб не кидати тінь на всю політичну систему. Водночас у пресі не містилося й жодної згадки про те, що жертви сталінських репресій з числа провідних партфункціонерів самі мали безпосереднє відношення до злочинів проти власного народу, а їх трагічний фінал був запрограмований тією тоталітарною системою, якій вони служили.

Аналіз газетних матеріалів дозволяє зробити висновок, що процес реабілітації тісно пов'язаний з перебудовою роботи правоохоронних органів. Матеріали, котрі відбивають цю роботу, різноманітні за жанром. Особливий інтерес щодо насиченості релевантною /конкретною/ інформацією становлять публікації, які уміщувалися в районних і багатотиражних газетах під рубриками "Юридична сторінка", "Закон і праця", "Юрист відповідає" тощо. Питома вага цього масиву джерел складає 65% площі матеріалів з питань перебудови правоохоронних органів і зміцнення законності. Публікації, що відбивають негативне ставлення громадян до порушників законності, в основному представлені малими формами – замітками, листами /75%/, інколи – фейлетонами і кореспонденціями /15%/.

Висвітлення газетною періодикою характеру політичних відносин в Україні у зазначений період у вирішальній мірі залежав від позиції тогочасних партійних структур. Щодо перебудови роботи органів самої партії газетні джерела відбивають суперечливість і непослідовність цього процесу, спроби на місцях дезавуувати незручні для функціонерів рішення вищих інстанцій і не

давати їм широкого розголосу. Це передусім стосується питань обмеження термінів перебування на керівних посадах в партапараті, відміни ряду привілеїв, зокрема скорочення парку персональних машин, а також усунення умов для можливих зловживань з боку номенклатурних працівників. Викриття культу особи супроводжувалося у тогочасній пресі кампанією по розгортанню критики і самокритики. Проте публікації такого роду мали низький коефіцієнт інформаційної насиченості. Переважна більшість матеріалів критичного спрямування носила характер службової "розносної" критики і мала визначений напрям: згори - донизу. Відповідні розрахунки засвідчують, що в загальному масиві джерел критичного спрямування щодо роботи парторганів зміст "керівної критики" властивий 80% відповідних публікацій, а коефіцієнт лінійної кореляційної залежності розкриває сталий зв'язок між критичними статтями і авторством партфункціонерів, чий посадовий рівень був вищий тих, хто ставав об'єктом критики.

Аналіз газетних джерел на предмет наявності в них відповідних лексем дозволяє зробити висновок, що в період "відлиги" славослів'я в культ особи М.С.Хрущова все ж не переросло. Підлабузницькі вирази на адресу партійного лідера і голови уряду наприкінці 50-х - на початку 60-х рр. в основному пов'язувалися з черговими кампаніями по реформуванню знесиленого в добу сталінізму суспільства. Кількість таких висловів, взятих дисертантом як символи-інформанти, у публікаціях помітно зливається: від 1-2 в середньому на один матеріал у 1956-1957 рр. до 4 у 1961-1964 рр. Такого роду посилання авторів публікацій на вищий в бюрократичному суспільстві авторитет з'являлися в основному тоді, коли потрібна була мотивація власних дій, але така, щоб можна було зняти з себе будь-яку відповідальність за можливі небезпечні наслідки. Та й взагалі "піднесення авторитету" лідера розгля-

далося як важливе ідеологічне завдання, хоча ні в яке порівняння з безмежним і безсоромним захвалюванням Сталіна воно не йшло.

У третьому розділі " Лібералізація політичних інститутів України у відображенні преси" наведені дані, що дають підставу для висновку: незважаючи на вельми значну умовність загальної гуманізації соціально-політичного життя України в період "відлиги", можна все ж констатувати певну демократизацію роботи місцевих Рад, поживлення соціальної активності, що реалізувалося в різних громадських організаціях. Помітне місце в газетах належить матеріалам, які відбивають спроби підвищити контроль з боку Рад за діяльністю виконкомів, залучення до цієї роботи громадський актив. Під рубриками "Листи трудящих про демократію", "Трибуна виборців", "Голос депутата" тощо уміщувалися замітки, кореспонденції, статті, в яких порушувалися проблеми наближення діяльності місцевих Рад до нагальних потреб людей.

Матеріали, що пропагували уявні переваги так званої радянської виборчої системи, позбавленої основних ознак демократичності, зокрема виборів на альтернативній основі голів органів місцевого самоврядування, в плані наявності в них релевантної інформації нового не дають. Такої ж оцінки заслуговують і публікації, присвячені діяльності місцевих Рад: в них немає текстологічних ознак, які відбивають конкретний зміст заходів по перебудові роботи місцевих Рад. Проте, як свідчать матеріали, тиск на Ради "знизу" зростав. Критичні публікації, що віддзеркалюють з одного боку невдоволення громадян діями органів місцевої влади, а з іншого - їхню неспроможність діяти повноцінно в умовах авторитарного режиму, становлять помітний масив джерел. За даними, зведеними в таблицю "Рівень критики роботи Рад у публікаціях різних за соціальним складом авторів в українській періодиці 1956-1964 рр.", найбільш гострими були матеріали

аналітичного жанру - замітки і листи, підписані робітниками, селянами, котрі інформували про поганий стан справ на місцях і пов'язували це з незадовільною роботою депутатського корпусу. Питома вага критичних матеріалів за підписами цієї категорії авторів у загальному масиві джерел зазначеної проблематики становить 35%, службовців - 10%, радянських і партпрацівників - 15%, кореспондентів - 25%, без підпису - 15%. Особливий інтерес становлять матеріали, що готувалися штатними кореспондентами редакцій газет часто спільно з робітниками. Ці джерела відрізняються високим рівнем інформаційної насиченості.

Однією з форм виявлення громадської активності у зазначений період стали громадські суди, робота яких майже не відбилася на сторінках газет через їх надуманість й неефективність. Практично в матеріалах української преси не наводилися факти про притягування до товариського суду керівників підприємств, установ, що свідчить про обмеженість впливу таких судів на громадян, диференціація їх роботи за номенклатурною ознакою. Тогочасна періодика містить чимало публікацій й про роботу об'єднань під назвою "добровільних народних дружин". За підрахунками дисертанта, особливо актуальною ця тема була для обласної преси - саме на газети цього рівня припадає понад 50% матеріалів такого змісту із загального тематичного масиву джерел. На початку 60-х рр. ця кампанія почала вщухати. Якщо за 1960 р. одна газета вмістила в середньому 60-70 публікацій відповідного змісту, то вже у 1963 р. їхня кількість зменшилася до 40 матеріалів. Також змінилася й тональність самих публікацій - поступово зникли словосполучення мажорного змісту. Натомість з'явилися матеріали більш зважені. На газетних шпальтах уміщувались статті про гострі проблеми дружинницького руху,

котрий був організований у дусі командних директив: поспіхом, без попереднього обговорення і відповідного юридичного опрацювання. Досить повно відобразилися в пресі такі характерні явища, як організація громадського активу у сфері культури, побуту, масово-фізкультурних заходів. Також відбила місцева преса роботу громадських бібліотек, кімнат дитячого дозвілля, пунктів медико-санітарного обслуговування населення і т.п.

Проте найбільш масовими у досліджуваній період залишалися такі громадські організації, як профспілки і комсомол. За підрахунками дисертанта, систематизованими у таблиці "Рівень інформаційної насиченості у матеріалах, підготовлених різними за соціальним складом авторами з питань діяльності комсомольських організацій у республіканській пресі 1956-1964 рр.", публікації на комсомольську тематику не відзначалися високим рівнем релевантної інформації на відміну від масиву джерел, що відбивають зміст профспілкової роботи. В узагальненому вигляді тематичне представництво у висвітленні діяльності профспілок українською періодикою у досліджуваній період визначено у формі графіка "Питома вага тематичних груп матеріалів у загальному масиві джерел з питань роботи профспілкових органів у республіканській пресі 1956-1964 рр." У 1956-1958 рр. питома вага публікацій з питань діяльності профспілок у галузі культурно-освітньої роботи, охорони здоров'я становила 50%, присвячених проблемі спорудження і розподілу житла - 40%, з проблем управління виробництвом та здійснення контролю за діями адміністрації - 10%; у 1959-1961 рр. відповідно 30%; 40%; 30%; у 1962-1964 рр. - 70%; 25%; 5%.

Пропаганда прав профспілок у розв'язанні виробничих і соціальних проблем трудового колективу відкладалася у тогочасній пресі у вигляді кореспонденцій і заміток, які складали узагальнюючі тематичні добірки "Юридична сторінка профактиву", "Наша консультація", "Відповідаємо на ваші запитання", що мали на меті роз'яснити читачам функції, основні права профспілкових органів. Проте декларовані права в дійсності не набули належного поширення. У газетних матеріалах досліджуваного періоду майже не відбилися такі факти, як притягнення до відповідальності керівників, які не виконували зобов'язань за колективною угодою, узгодження з ФЗК питань про призначення працівників на керівні посади, реалізація вищестоячими господарськими і радянськими органами критичних зауважень і пропозицій, що надходили з профспілкових організацій, тощо. Актуалізація теми розвитку раціоналізаторства і винахідництва на сторінках тогочасної преси свідчить про сплеск творчої ініціативи громадян у виробничій сфері. Під рубриками "Виступають майстри високої продуктивності праці", "Пропаганді передового досвіду - широку дорогу", "Трибуна раціоналізатора", "Слово передовика" тощо уміщувалися матеріали, що з одного боку відбивають рівень творчої активності громадян, а з іншого - технічної відсталості багатьох виробництв, що спонукало робітників до пошуку шляхів їх вдосконалення. Протиріччя між ініціативою виробничників і усталеною структурою директивної економіки зрештою призвели до згортання цієї кампанії у засобах масової інформації. Якщо питома вага джерел, які відбивають розвиток громадських засад на виробництві, у 1958 р. у загальній площі газет у середньому дорівнювала 15%, то у 1964 р. цей показник зменшився до 5 %.

У четвертому розділі "Відбиття пресою пошуку шляхів перебудови господарського механізму" розкривається основний зміст певних зрушень у економічних відносинах в Україні у досліджуваній період, як він позначився в періодиці. У газетах помітно відбилися прагнення до децентралізації управління виробництвом, підвищення економічної самостійності України, пошук нових форм господарювання. Подібні публікації набули поширення на сторінках українських газет після створення економічних районів /раднаргоспів/ у 1957 р. Матеріали відповідного змісту в основному вміщувалися під рубриками "Зробити керівництво більш кваліфікованим", "Курс на ефективність виробництва", "В економічних районах України", "З практики роботи раднаргоспів", "Більше економічної самостійності підприємствам" тощо.

Незважаючи на кампанійський підхід до висвітлення цієї теми, українська періодика віддзеркалює вельми характерні тенденції, пов'язані із процесами децентралізації виробництва. Матеріали преси відбили основний зміст роботи міжгалузевих структур: у публікаціях на виробничу тематику поширюється думка про потребу створення місцевих підприємств по виготовленню різного інструментарію, запчастин для ремонту устаткування, що значною мірою мало зменшити залежність виробничників від поставальників. Зміни такого роду досить докладно висвітлювалися українською пресою. В першу чергу таку інформацію містить обласна і районна періодика. В центральних республіканських газетах вміщувалися в основному оглядові матеріали, котрі мали незначну за обсягом релевантну інформацію та хибували на загально-декларативне висвітлення питань. За підрахунками, систематизованими в таблиці "Висвітлення в пресі 1956-1964 рр.

процесу реорганізації адміністративно-управлінського апарату", на всіх рівнях української періодики /від центральних республіканських до багатотиражних газет/ спостерігається переважання аналітичних жанрів. Це свідчить, по-перше, про інформаційну активність преси щодо пошуку й висвітлення фактів, по-друге, про явно домінуючу роль низової преси у аналізі конкретних ситуацій, пов'язаних із упорядкуванням адміністративно-управлінського персоналу і, по-третє, про велику увагу редакцій газет до таких носіїв первинної інформації, як замітки і листи.

Опрацювання матеріалів преси на предмет наявності в них опосередкованої інформації дозволяє виявити такі характерні для тогочасного економічного життя України риси, як низька платоспроможність сім'ї, незадовільна якість товарів, нестача основних продуктів харчування, а також прагнення громадян до альтернативних адміністративно-командним методів господарювання, що мали ґрунтуватися на матеріальному заохоченні та особистій зацікавленості. Разом із тим, аналіз газетних джерел дозволяє виявити великий масив публікацій, котрі відбили спроби інтенсифікувати виробництво за допомогою хвацьких закликів і хвальких обіцянок. Велику площу газет займали матеріали, що віддзеркалювали "рекордоманію" виробників, які брали на себе різного роду змагальні зобов'язання, що уміщувалися під характерними рубриками "Семирічку - за три роки", "По дві норми за зміну" та ін. Опрацювання подібної інформації не може не підвести до висновку, що у таких випадках мали місце чи занижені норми виробітку, що само по собі свідчить про абсурдність відповідного планування, або ж звичайне оковамилювання, яке в зазначений період набуло поширення й відповідним чином відклалося в місцевій пресі.

Аналіз тематичних масивів джерел, які відбивають процеси реорганізації МТС у РТС, укрупнення колгоспів, скорочення при-садибних ділянок селян, кампанію по вирощуванню кукурудзи, хи-мізації сільського господарства, декларовані намагання наздо-гнати США по виробництву молока і м'яса на душу населення свідчить, що рівень релевантності висвітлення цих питань, кон-кретних практичних результатів втілюваних заходів значно мірою залежав від авторства публікацій і жанру матеріалу. За даними, систематизованими у графіку "Питома вага матеріалів, насичених релевантною інформацією, у масиві джерел з питань пошуку шляхів перебудови господарського механізму в українській періодиці 1956-1964 рр.", на першому етапі періоду /1956-1958 рр./ рівень конкретної інформації у формі аналітичних жанрів пе-реважає в матеріалах обласної та районної періодики - відпо-відно 76% і 65%. На другому етапі, /1959-1961 рр./ найбільша питома вага таких публікацій із зазначеного масиву джерел характерна для центральної республіканської преси, що поясню-ється пріоритетом виробничої тематики саме у ці роки, а також досить широким залученням до роботи в засобах масової інформа-ції кореспондентів на громадських засадах, які постачали в основному конкретну інформацію. Характерною для свого типу газет вбачається з одного боку досить повільна тенденція багатотиражної преси до висвітлення проблем перебудови госпо-дарського механізму, що стали домінуючими у загальному масиві джерел на третьому етапі /1962-1964 рр./ - 75%, з іншого боку значна наповненість матеріалів багатотиражної періодики конкрет-ними фактами, що свідчить про досить високий коефіцієнт інфор-мативної насиченості.

У п'ятому розділі "Зрушення в духовному житті суспільства у дзеркалі преси" розкриваються особливості духовних відносин в Україні, як вони відклалися у тогочасних газетних публікаціях. За підрахунками, систематизованими у формі циклічних діаграм, масив джерел, які відбивають процес поживлення творчого процесу у галузі літератури й мистецтва, тематично змінювався. Найбільш "персоніфікованими", тобто такими, котрі аналізували творчий доробок конкретного митця, були матеріали, надруковані в українській періодиці у 1959-1961 рр. - 40%. Висвітлення злободенних і актуальних проблем оточуючого життя українськими літераторами спричинило сплеск відповідних публікацій в українських газетах. Авторами літературознавчих статей в основному були фахівці - 75%. Водночас редакції газет уміщували матеріали, створені робітниками, селянами, службовцями, котрі висловлювали своє ставлення до творчого доробку митців. Згідно з даними, представленими у таблиці "Ітома вага площі публікацій аналітичних жанрів у загальному масиві джерел з питань літератури і мистецтва", можна зробити висновок про збільшення представництва в українській періодиці такого жанру, як лист протягом усього досліджуваного періоду.

Про помітне поживлення українського письменства, популяризацію духовної спадщини українського народу свідчить поява в республіканських газетах досить чисельних публікацій, які можна об'єднати популярною у той час рубрикою "Розмовляємо українською мовою", що мали на меті привернути увагу до української мови, розширити сферу її ужитку. Звертає на себе увагу збільшення кількості матеріалів про твори відомих митців західного світу.

На матеріалах тогочасної періодики можна простежити появу того кола інтелігентів, які дістали назву "шістдесятників". Звичайно, на сторінках радянської преси даремно було б шукати виступів проти існуючої політичної системи і пануючої ідеології, але найбільш гострі виступи проти наслідків культу особи, за демократичні зрушення, гуманізація суспільного життя в республіці виходили з-під пера саме таких інтелігентів.

Якщо в часи "відлиги" питання розвитку літератури, мистецтва розв'язувалися у відносно сприятливих умовах, коли у порівнянні з періодом сталінської диктатури механізм втручання у творчі процеси був дещо обмежений загальною тенденцією до гуманізації суспільства, то у галузі духовного життя залишалися певні напрями, на яких владні компартійні структури вели жорстоку боротьбу. Це стосується, зокрема, антирелігійної пропаганди. Аналіз джерел дозволяє зробити висновок, що матеріали антирелігійного спрямування були в принципі подібними не лише за добором фактів, а й за системою примітивної аргументації. У цьому масиві джерел переважали статті /54%/ і кореспонденції /28%/. За підрахунками дисертанта, в основному матеріали антирелігійного спрямування уміщували обласні газети - в середньому до 40 публікацій на рік, республіканські центральні - до 25, а районні і багатотиражні обмежували цю кампанію 10-12 публікаціями на рік /звичайно, тут варто врахувати, що періодичність останніх була в 3-4 рази меншою, ніж республіканських і обласних газет/.

Одним із напрямів аналізу процесів поживлення духовного життя в Україні є дослідження кількісних і якісних ознак участі громадян у роботі засобів масової інформації, зокрема в газетах. Цікавими є дані про надходження листів до редакцій

газет, що розцінювалося як ознака активності громадян. В архівах зберігаються відомості про цей процес. Дисертант шляхом вибірки використав найбільш типові для різних регіонів відповідні дані і виклав їх у таблиці "Дані про роботу окремих газет України з листами у 1961 р.", відповідно до якої в середньому понад 40% листів друкувалися. Заслуговує на увагу і особлива група листів, що була "відправлена на розслідування". Одним з найбільш поширених, проте майже не вивчених видів преси у досліджуваний період були стінні газети. Вони тоді стали своєрідним соціальним явищем, прискорювачем розвитку ініціативи громадян. У той час ця форма оприлюднення власної думки ще не була формалізована, часто саме стінгазети виступали носіями сміливих виступів. Проте врешті-решт стінна преса втратила своє значення в колективі, стала повністю підпорядкована номенклатурному керівництву.

У заключенні розкриваються результати дисертаційного дослідження. Матеріали газет України є цінним джерелом, що містить конкретну інформацію про зміни в суспільних відносинах в Україні у 1956-1964 рр. Розв'язання поставлених завдань за допомогою традиційних і кількісних методів дослідження газетних публікацій довело доцільність їх застосування. Завдяки використанню кореляційного та методу контент-аналізу виявлені якісні ознаки матеріалів преси, що відбивають процеси у політичних, економічних, соціальних, духовних сферах суспільного життя в Україні у зазначений період. Конкретноісторичні результати дослідження дозволяють зробити висновок, що ніякі зміни в політичному режимі не можуть привести до скільки-небудь суттєвих зрушень, якщо суспільна система в цілому не відповідає потребам цивілізованого розвитку і якщо реформи не зачіпають самих підвалин цієї системи.

На підставі зробленого дослідження дисертант вважає за потрібне висловити ряд пропозицій з метою подальшого вдосконалення роботи над матеріалами преси, що значною мірою збагачують джерельну базу для вивчення періоду "відлиги" в історії України. Вважається важливим для опрацювання преси як масового оповідного джерела визначення принципів типологічної класифікації газет за профілем і масштабом видання. Доцільним є створення в Україні колективної праці з проблем комплексного дослідження республіканської преси в джерелознавчому плані. Заслуговує на увагу практика використання кількісних методів опрацювання газетних матеріалів, як і інших масових джерел, що має бути покладена в основу підготовки спецкурсів відповідних історико-філологічних дисциплін. В зв'язку з цим бажано створити при одному з наукових центрів групу спеціалістів, котрі мають займатися цією проблематикою. Започаткування спецкурсів, семінарів із сучасних методів дослідження для студентів університетів, педінститутів актуалізує потребу у вивченні основ роботи з ЗМ, комп'ютеризації наукового процесу.

Основні результати дисертаційної роботи розкриті в публікаціях загальним обсягом понад 3 авт.арк.:

ГАНЖУРОВ

1. Преса України другої половини 50-х - початку 60-х рр. як об'єкт кількісних досліджень в сучасному джерелознавстві // Укр.іст.журн. - 1991. - № 12. - С.39-48.
2. Преса як об'єкт контент-аналізу в політології // Політика і час. - 1992. - № 5. - С.22.
3. Преса України як джерело вивчення громадської думки // Укр.іст.журн. - 1992. - № 9. - С. 13-14.

4. Преса і політичне прогнозування // Журналіст України. - 1992. - № 9. - С.17.
5. Суспільні відносини в Україні в часи "відлиги" у відображенні преси /досвід контент-аналізу/ // Українська державність: історія і сучасність: мат-ли респуб. наук. конференції. - К.: Ін-тут системних досліджень Мін.освіти України, 1993. - С.574-579.
6. Республіканська преса 1956-1954 рр. як джерело вивчення політичної системи України: методика дослідження // "Депонированные научные работы", 1992. - № 175 Р-92, от 07.10 92. - С. 3-36.

*Л. Ганжа*

464023

AB 28.420